

Prehistorik Hafıza: Güney-Batı Asya'da Mekân Kullanımı, Ziyafet ve Depolama

[PREHISTORIC MEMORY: USE OF SPACE, FEAST AND STORAGE
IN THE SOUTHWEST ASIA]

Sevgi DÖNMEZ

Anahtar Kelimeler

Ziyafet, Mekân, Depolama, Ortak Hafıza, Prehistorya

Keywords

Feast, Space, Storage, Collective Memory, Prehistory

ÖZET

Küresel ölçekte Son Buzul Çağı'nın sonlarında, Güney-Batı Asya'da yaşanan ani ve aşırı iklim değişiklikleri, doğal çevre ve insan toplulukları üzerinde önemli gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu ani değişiklikler karşısında doğal çevreye uyum sağlamaya çalışan avcı toplayıcı topluluklar, hayatta kalabilmek için bir takım yaşam stratejileri geliştirmek zorunda kalmışlardır. Nesnel ve simgesel öğeleri ritüellerle harmanlayıp, ortak kolektif bir bilinç etrafında örgütlenen insan toplulukları için mekân seçimi ve kullanımı, soyut ve somut bilgi depolama araçları, toplumsal aidiyet ya da kimlik kazanmada ve bilişsel gelişimin sınırlarını belirlemede kullanılan bilgi aktarım araçları olmuştur. Ortak hafıza mekânları işlevine sahip alanlarda gerçekleştirilen ziyafet ve ziyafet için gerekli besinlerin seçilip işlenmesi, mevsimsel mevcudiyet ve kıtlık durumlarına göre besinlerin depolanması, bitki ve hayvan evcilleştirilmesi yanında, ilk yerleşik hayata geçişin sağlanmasında da önemli rol oynamıştır.

ABSTRACT

The sudden and extreme climate changes that occurred in Southwest Asia towards the end of the Last Glacial Period on a global scale, created important developments for both the natural environment and human communities. Hunter-gatherer societies trying to accommodate themselves to the natural environment in the face of these sudden changes were forced to develop several strategies to survive. For human societies organized around a common collective consciousness by blending the objective and symbolic elements; the selection and use of venue, and abstract and concrete means of information storage turned into a means of information transfer used in developing a sense of social belonging or identity as well as in determining the boundaries of cognitive development. The feasts, which were carried out in areas that functioned as collective memory spaces, the selection and processing of food needed for these feasts, and also the storage of food depending on their seasonal availability or famine conditions played an important role in domestication of plants and animals as well as the transition to settled life for the first time ever.

Giriş

İnsan, yaşamını 1 milyon yıldan fazla bir süre boyunca yabani hayvanları avlayarak ve vahşi bitkisel besinleri toplayarak geçirmiş, aynı yerde sürekli kalmadığından mekânın kullanımı çevresel ve iklimsel şartlara göre sürekli değişim göstermiştir.¹ Son Buzul Çağı'nın bitmesiyle birlik-

te dünyanın birçok bölgesinde, iklimsel ve doğal çevre anlamında, bir dizi değişiklikler meydana gelmiştir.² Gordon Childe'in avcılıktan çobanlığa, toplayıcılıktan tarıma geçiş aşamaları olarak, bir çeşit ekonomik devrim anlamında kullandığı "Neolitik Devrim" insanlık tarihinde büyük bir

1 Özdoğan 1996: 19.

2 ATAKUMAN 2012: 68.

sıçramayı ifade etmektedir.³ Güney-Batı Asya'da Epipaleolitik ve Neolitik Dönem arkeolojisi ile ilgili yeni bulgular ve çalışma yöntemleri, binlerce yıl süren toplumsal değişim sonucunda ortaya çıkan Neolitik Dönem tarım toplumlarına ait genel kabullerde büyük oranda değişikliğe yol açmıştır.⁴ Bugün ise değişimin ekonomik temeller üzerinden değil, kültürel ve bilişsel temeller üzerinden gerçekleşmiş olduğu birçok bilim adamı tarafından kabul edilmektedir.⁵

İnsan, doğal çevre ve mekân kullanımına bağlı olarak geliştirdiği teknik ve duysal bilgiyi yaşam süzgecinden geçirerek bir sonraki nesillere aktarma yeteneğine sahip bir varlıktır. Bilginin oluşum ve aktarılma sürecinde sezgisel, gözlemsel ve deneysel yaklaşımlar yanında ortak paylaşım ve hafıza araçları önemli rol oynamıştır. Prehistorik toplumlarda simgesel düşünce yoluyla oluşturulan bilgi ve bilgi aktarım yöntemleri, bilişsel anlamda değişim ve gelişimi tetikleyen önemli unsurlardır.

Lévi-Strauss, simgesel düşünceyi, zıtlık, tersyüz etme, simetri, yerine geçme ve yer değiştirme ilişkilerine göre analiz edilebilen dönüşüm sistemleri olarak tanımlar. Simgesel düşünce doğal yaşamdaki çelişkileri giderebilmeye ilişkin bir mantık modeli oluşturur. Bu haliyle simgesel, toplumsal bir ilişki biçimi olarak, gerçeği ortadan kaldıran, gerçek ve imgesel arasındaki karşıtlığa son veren bir değiş tokuş eylemidir.⁶ Bu süreç kendi başına değil, ancak toplumsal ilişkilerle gerçekleştirilebilir. Mitsel bir dünya yorumunda; bir yandan coğrafik, astronomik, meteorolojik, ekolojik, ekonomik ve teknik bağlantılar, daha karmaşık akrabalık ilişkileri ve sağaltım pratiklerini içeren nesnel dünyaya ait yaklaşımlar, diğer yandan tüm bu nesnel olgulara ait deneyimlerin kısmi fenomenlerinin tipik görünümleri içinde, bir benzerini ya da karşıtını oluşturacak şekilde oluşturulan bir simetri söz konusudur.⁷ Bu nedenle simgesel ya da sembolik bir dünya içinde yaşayan toplulukların bir ayağı çok sıkı bir biçimde nesnel dünyaya, bir diğer ayağı ise nesnel dünyanın bir yansımısını oluşturan benzeştirme, karşıtlık oluşturma biçiminde üretilen

simetrier dünyasına basmaktadır.

Nesnel dünyayı simgesel düşünce yoluyla anlamaya ve anlamlandırmaya çalışan ritüel toplumlarda, topluluk, sadece yaşayan üyelerden değil, aynı zamanda ölmüş atalardan da oluşmaktadır.⁸ Baudrillard'a göre bizim nesnel düşünceye dayanarak fiziksel bir olguya dönüştürdüğümüz ölüm kavramı, ritüel toplumlarda asla doğal bir olgu olarak kabul görmemektedir. Ritüel toplumlarda ölüm, toplumsal bir ilişki biçimi olup, toplumsal bir tanıma sahiptir. Bu tür toplumlarda ölüm, simgesel anlamda değiş tokuş edilebilen bir olgudur. Ölümler de yaşamın içinde karşılıklı değiş tokuş işlevini yerine getirmektedir.⁹

Ziyafet pratiği ile ilgili uygulamaların temelinde baktığımızda karşımıza ölüm ve grup ya da toplulukla aynı kan bağından olan ölmüş ataların ruhların yüceltilmesi kavramları çıkmaktadır. Bu nedenle ziyafet aynı zamanda ölüm ve kurban kavramına ilişkin bilgileri de içerisinde gizlemektedir.¹⁰ Ölümü sosyal ve canlı bir olgu olarak düşünen toplumlarda, ölen grup üyelerini anma ve ataların ruhlarının yüceltilmesi, besin kaynaklarını onlarla beraber bölüşme uygulamaları, birçok antropolog tarafından, hediye olarak kurban (bitkisel, hayvansal besin) ve totemik yemek teorilerinin ortaya atılmasına neden olmuştur.¹¹ Smith ve Frazer'e göre totemik yemek veya ölmüş atalara kurban edilen besinlerin ortak bir ritüel eşliğinde tüketilmesi basit bir yemek olmayıp, bir çeşit duygusal bağ, barış ve sözleşme içeren bir öneme sahiptir.¹² Zira Klasik Dönem'de Dionysos tapınımlarında, ziyafet, tanrıdan pay alıp, tanrıyla bir olma (methexis) ritüellerinin önemli bir parçasını oluşturmaktaydı.¹³ Dionysos tapınımlarında, grup halinde gerçekleştirilen ritüellerde, grubun her bir üyesi tanrının ruhunun kendilerine sirayet ettiğine (entheoi) inanmaktadır. Ziyafet, tanrının ölümsüz doğasının, ölümlüler tarafından paylaşılmasına aracılık eden önemli bir ritüeldir.¹⁴ Tanrısallığı veya onun kutsiyetini temsil eden yiyecek ve içeceklerin ortak bir ritüel eşliğinde tüketilmesi "evharistiya"

3 CHILDE 2009: 63.

4 BOYD 2018: 63.

5 CAUVIN 2000; WATKINS 2010: 621.

6 LÉVI-STRAUSS 2013: 26.

7 HABERMAS 2001: 72-73.

8 ÇETİN 2009: 193.

9 BAUDRILLARD 2016: 230-231.

10 DÖNMEZ 2018.

11 TYLOR 1871; SMITH 1889; FRAZER 1922.

12 ÇETİN 2009: 194.

13 KÖMÜRCÜOĞLU 2016: 79.

14 CORNFORD 1957: 254.

ya da “Tanrı’ya şükür etme” törenleri, Klasik Yunan, Roma ve Eski Mısır’da çeşitli içecekler ve öğütülmüş besinlerden elde edilen gıdalarla (ekmek vs.) gerçekleştirilmekteydi. Bu gelenek, Hristiyanlık’ta da “ekmek ve şarap ayini” olarak devam etmiştir.¹⁵

Arkasında maddi materyal bıraktığından dolayı, arkeolojik anlamda ziyafetin varlığını tespit etmek kısmen daha kolaydır. İlk defa Üst Paleolitik Dönem’de birkaç yerde tespit edilen ve ziyafetle ilişkilendirilebilecek materyaller, Epipaleolitik ve Neolitik Dönem’de daha yaygın halde bulunmuş olup, yeni bir insan davranış modelini oluşturmaktadır. Etnografik ve Etno-Tarihi çalışmalarda ziyafetle ilişkili çöp yığınları içerisinde bulunan çok miktarda hayvan kafesleri, vahşi ve evcil hayvan kalıntıları, müzikal elemanlar, tahrip edilip, yok edilmiş prestij malzemeleri, yoğun besin kalıntıları, yiyecek hazırlama ve servis etme ekipmanları, çok sayıda ve büyük fırınlar, pişirme yerleri, ziyafetin gerçekleştiği alanlar ve ziyafetin içeriği konusunda veriler sunmaktadır. Karşılıklılık ve bir ritim temelinde gerçekleştirilen ziyafet, temel dinamik olmamakla birlikte, yeni yiyecek hazırlama, hesap sistemleri, takvimsel ve astronomik sistemleri içeren prestij teknolojisinin gelişmesine katkıda bulunmuş olmalıdır. Ziyafet için yeni yiyecek hazırlama yöntemleri bitki ve hayvanların evcilleştirilmesinde de önemli bir basamak olmuştur.¹⁶

Prehistorik toplumlarda bilgi kullanımı ve bilgi aktarımını anlayabilmek için sosyal-fiziksel çevre ve buna bağlı olarak mekân kullanımı, iklim değişikliği olgusu, zaman algısı üzerinden şekillenen depolama pratiği, teknik, deneysel, gözlemsel ve duyuşsal bilginin sembolik ifade biçimlerine yönelik veriler önemlidir. Bu çalışmada Güney-Batı Asya’da Epipaleolitik Dönem’den Akeramik Neolitik Dönem’in (PPN) sonuna kadar olan süreçte, ortak sembolik tüketim aracı olarak ziyafet, mekân kullanımı, zaman algısı, depolama pratiği ve bunların birbirleriyle olan ilişkisini, ortak hafızanın inşa edilmesinde ve bilgi aktarımlarındaki rolünü yeniden tartışmaktadır.

Güney-Batı Asya’da Epipaleolitik ve Akeramik Neolitik Dönem’de Doğal Çevre, Ziyafet ve Mekân Kullanımı

Güney-Batı Asya’da yerleşik yaşama geçme

15 AKALIN 2014.

16 TWISS 2008: 420-422; HAYDEN 2014: 4.

ya da insan, bitki ve hayvanın evcilleşme süreci ile ilgili kronoloji, bölgesel değişimler göstermektedir.¹⁷ Güney-Batı Asya’da Neolitik kronoloji ile ilgili kültürel farklılıklar ve coğrafi ölçeğe bağlı olarak, kültürel-tarihi bir dizin veya başlı başına dönemselsel bir süreklilik oluşturmak oldukça zordur. Görüş farklılıklarına rağmen, Güney-Batı Asya’da yapılan son yıllardaki çalışmalar ışığında, Üst Paleolitik’ten itibaren yaklaşık bir kronoloji oluşturmak mümkün olmuştur (Fig. 1).

Güney-Batı Asya’da Geç Pleistosen ve Erken Holosen’de, bugünkünden çok farklı olarak, çevresel denge ve bitki örtüsünün devamlılığında ziyade, değişen bitki örtüsü dinamikleri ve kaotik ekolojik perspektif hakimdi. Levant kıyıları, tepelerin denize olan konumundan dolayı bu ani iklim değişikliği durumlarından ve kuraklıktan fazla etkilenmedi. Yaklaşık M.Ö. 16,000 ve M.Ö. 13,000 yılları arasında, günümüze göre çok daha iyi yağış alan ve nemli bir iklime sahip olan Sina, Negev ve Suriye Çölü “Geometrik Kebaran” kültürüne ait sayısız avcı toplayıcı kampın kurulduğu yerler oldu.¹⁸

Güney-Batı Asya’nın diğer bölgelerinde kış ayları boyunca yıllık yağış dağılımındaki azalma ve değişimden dolayı besin kaynaklarının azalması, insan toplulukları üzerinde büyük baskı yaratmıştır. İklim değişikliğinden İran-Turan stepleri ve Sahra-Arap çöl kuşakları yoğun olarak etkilenirken, Doğu Akdeniz kuşağı kaynakları daha istikrarlı ve çok daha az iklimsel dalgalanmaya maruz kalmıştır. Kaynakların tüketiminin kontrollü bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için nüfusun çekirdek bölgelerde toplanması; insan topluluklarının yeni şartlara adaptasyon sürecinde sosyal ve tekno-ekonomik anlamda yeniden organize olması; besin kaynakları anlamında bol ve bereketli bölgelere göçün gerçekleşmesi, prehistorik toplulukların yaşam stratejilerinin büyük bir parçasını oluşturmaktaydı.¹⁹

Pleistosen’in sonunda Güney-Batı Asya’da bir dizi ekolojik ve sosyal koşullar birleşerek, yeni yaşam kültürlerinin ortaya çıkmasına temel oluşturdu. Ani iklim değişiklikleri sadece insan toplulukları üzerinde değil, ekosistem üzerinde de

17 BANNING 2003: 5.

18 CAUVIN 2000: 12; BYRD 2005: 241-244.

19 BAR-YOSEF ve BELFER-COHEN 1989: 451-452.

büyük değişiklik yaratmıştır.²⁰ Geç Epipaleolitik Dönem'de Kermil Dağları, Celile ve Yukarı Ürdün Vadisi gibi bölgelerde avcı toplayıcı kültürlerin yerleşim örnekleri, Erken Natufiyen kültür olarak adlandırılmıştır.²¹ Natufiyen avcı toplayıcı kültürler, sadece çok zengin bitki örtüsü ve nemli iklim bölgelerinde değil, sınırda ve yarı kurak bölgelerde de hayatta kalabilmek için bir yerleşim ve geçim stratejileri oluşturmuşlardır.²² Orta Fırat Bölgesi'nden Negev dağlık alanlarına kadar Levant boyunca Natufiyen yerleşimlerin izlerini görmek mümkündür.²³ Ulaşılabilir av çeşitliliği, insan topluluklarını, yerleşik yaşama teşvik eden önemli unsurlardan biridir. Levant'ta Natufiyen yerleşimlerdeki arkeolojik dolgu kalınlığı ve genişliği, geçici ve kalıcı kamp alanlarının oluşturulduğunu düşündürmektedir.²⁴ Erken Natufiyen'in başlangıcında karmaşık ve yerleşik avcı toplayıcı kültürlerin ortaya çıkması, yerleşim örnekleri, besin tedarik stratejileri, nüfus ve sosyal ilişkilerde önemli değişikliklerin ilk adımını oluşturmuştur. Bu gelişmeler ilk tahıl üretimi de dâhil olmak üzere sosyal etkileşimde kademeli olarak daha fazla değişikliğe ve ayrıntıya yol açmıştır.²⁵ Natufiyen yerleşimlerde pise tekniği ile yapılmış evler yuvarlak veya yarı yuvarlak "D" biçimli, yarı yeraltında, taştan istinat duvarları ve çatıyı destekleyen ahşap direkler kullanılarak yapılmıştır. Çöp alanları, mevsimlik veya ana kamplarda, bu dönemde hızla artmaya başlar. Geometrik ve yarımay biçimli mikrolitler, orak bıçakları, standart havanlar, kireçtaşı, bazalt ve kumtaşından yapılmış öğütme taşları, taş kaplar, taş boncuklar, pandantifler, obsidyenden taş aletler, tek ya da toplu insan gömüleri, şematize olarak yapılmış insan ve çeşitli hayvan formunda taş figürinler, Natufiyen kültürlerin yaşam biçimleri konusunda bilgi vermektedir.²⁶ Yerleşimlerde bu döneme ait hayvan ve bitkisel besin kalıntıları geniş spektrumlu beslenme stratejisinin klasik bir görüntüsünü yansıtmaktadır.²⁷

20 WATKINS 2010: 624.

21 BOYD 2006: 165.

22 WATKINS 2013: 211.

23 BAR-YOSEF ve BELFER-COHEN 1989: 467.

24 BAR-YOSEF ve BELFER-COHEN 1989: 456.

25 BYRD 2005: 270.

26 CAUVIN 2000: 15-28; BYRD 2005: 258; WATKINS 2013: 209-211.

27 WATKINS 2010: 622-623.

Yeme ve içme ile ilişkili maddi kültür kalıntıları ile "doğal duyuşal ve sembolik güç" bileşenleri, ritüel aktivitenin çok güçlü bir formunu yansıtmaktadır. Yiyecek kalıntıları ve ritüel aktiviteler, ziyafetin en önemli belirleyicileridir. Ziyafet verilen alanlar, çoğu zaman kutsal yapılar, mezarlar veya insan kemiği kalıntılarının olduğu yerlerde yoğunlaşmaktadır.²⁸ İlk yerleşmeler sadece ziyafet verilebilecek, uzun süre yerleşikliğe olanak sağlayacak besin kaynaklarının uzaklığına göre değil, aynı zamanda ziyafetin bir parçası olan, topluluğun ölmüş atalarının da dâhil olabileceği mezarlık alanların yakınlarında veya üzerinde kurulmuş olduğuna dair çok güçlü veriler açığa çıkarılmıştır. Avcı-toplayıcı toplulukların yerleşim alanları ve mezarlık alanları arasında Natufiyen Dönem Levant'ta ilginç veriler açığa çıkarılmıştır. Erken Natufiyen yerleşmelerde mimari yapılar ve gömü alanları arasında güçlü bir bağlantı söz konusudur. Örneğin Hayonim Mağarası ve Mallaha'da yapılar, mezarların üzerine inşa edilmiştir. Erken Natufiyen Dönem'e ait Mallaha, Hayonim Mağarası ve çok sayıda mezarın yer aldığı el-Wad'daki taş yapılar, yüzlerce yıl yeniden inşa edilip, kullanılmış olup, ortak sembolik besin tüketimine kaynak oluşturacak yoğun materyal sunmuştur. Bu yerler, kalıcı bir yerleşim alanı olmasa da ölmüş atalara ait yerlerin sık aralarla ve oldukça periyodik dönüşlerle kullanıldığını göstermektedir. Mallaha'da bulunan çok sayıda çöp çukuru içerisinde ve etrafında bulunan besin işleme aletleri, hayvan kemiği kalıntıları, çeşitli renklerde çakmaktaşları, yivli bazalt taşlar, bazalttan kırık vazo parçası, havanlar, öğütme aletleri, deniz kabukları, ocaklar, ziyafet ve mezarlıklarla ilişkili görünmektedir.²⁹

Natufiyen Dönem'de insan toplulukları, iklim, çevre ve nüfus baskısının önemli bir sonucu olarak ortak sembolik hafıza araçları etrafında birleşmeyi başarabilmişlerdir. Natufiyen Dönem'in ortak sembolik hafıza aracı işlevi gören ölü gömme törenleri ve onun etrafında gerçekleşen ziyafet bu anlamda belki de en etkili organize olma ve örgütlenme aracı işlevine sahip ritüelleri oluşturmaktadır. Ziyafet, grubun yaşayan ve ölmüş üyelerini bir araya getiren sembolik bir öneme sahiptir. İletişimsel bir eylem biçimi ola-

28 TWISS 2008: 424.

29 BOYD 1995; BOYD 2006: 172-173; YESHURUN vd. 2013.

rak ziyafet, toplumun kişiselleştirilmesine, yani toplumun büyük boyutlarda bir özneye benzeştirilmesine yol açan “kolektif bilinç” ve “kolektif tasarım”ın ortaya çıkmasına katkı sunar. Ziyafet, eyleme katılanların art alanındaki bir yaşama evreni içerisinde gerçekleşir. Habermas, iletişimsel eylemin art alanını oluşturan etkenleri, bireylerin ve toplumun deneyimlediği nesnel ve mitsel olgularda ve yaşanmışlıklarda arar.³⁰ Ritüel bir amacın parçası olarak ziyafet, belirli bir ritim ya da tekrar içermekte, grubun yaşayan üyelerini ortak bir bağ etrafında birleştirmekte, karşılıklı bilgi ve becerilerin aktarılmasını sağlamaktaydı. Bunun yanı sıra ziyafet, kriz dönemlerinde (ekolojik, sosyal, doğal vb.), topluluğun çıkarları için ölmüş ataların ruhlarından koruma, iyilik ve gözetim sağlanması düşüncesine aracılık etmekteydi.

Sosyal, iklimsel ve ekolojik birçok bileşenin oluşturduğu yeni yaşamın ikinci aşamasını yoğun olarak besin üretiminin gerçekleştirildiği köylerin ortaya çıkışı oluşturmaktadır. M.Ö. 11,600’lerde sıcaklık ve yağış oranlarındaki artış, yıllık tahıl ve bakliyat yoğunluğu ve dağılımında da önemli değişikliklerle yol açmıştır. M.Ö. 10,300 – 9,500/9,200 yılları arasında tarihlendirilen, besin üretimi temelinde bir ekonomik sisteme sahip PPNA Dönemi’ne ait birçok yerleşim Ürdün Vadisi, Şam Havzası, Fırat ve Dicle Nehri boyunca Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak’ta tespit edilmiştir.³¹ Natufiyen ve PPNA avcı toplayıcıları tarafından küçük ölçekte gerçekleştirilmiş olduğu kabul edilse de tam anlamda bitki ve hayvan evcilleştirilmesi PPNB’de başlanır.³² Arkeobiyolojik ve genetik analizler sonucunda “kurucu ürünler” olarak adlandırılan bitkiler “einkorn” ve “emmer”in evcilleştirilmesi M.Ö. 11,400’lerde gerçekleştirilmiştir. Koyun ve keçinin evcilleştirilmesi ise yaklaşık bir 1,500 yıl sonra başarılmıştır.³³

Bu süreç sadece bitki ve hayvanların değil, aynı zamanda insanın ve doğal peysajın da evcilleşmesi olarak tanımlanmaktadır. Neolitik toplumlarda, “peysajın evcilleştirilmesi ve yapılandırılmış bölge” kavramı, mekanın ritüel bir merkez olarak mitselleştirilmesi ve kültürel ola-

rak yapılandırılması süreçlerini içermektedir.³⁴ “Altın Üçgen” olarak adlandırılan, Orta Fırat, Zağros ve Güneydoğu Anadolu’yu içine alan bölgelerde yoğun bir iletişim ve etkileşim sayesinde Neolitik kültürler hızlı bir gelişim ve yayılım gösterir.³⁵ Erken Natufiyen Dönem’de yerleşim için nadir olarak tercih edilen geçiş bölgeleri yerine, PPNNA’da yerleşimler, bozkırların yakınlıklarına, bataklık kenarlarına, göl kıyılarına, alüvyal alanlara, akarsu bankalarına kurulmuştur. Genel olarak PPNNA ve PPNB toplulukları mimari anlamda kamu binaları ile karakterize bir yapıya sahiptir.³⁶ Göbekli Tepe, Çayönü, Nevali Çori, Hallan Çemi, Tell Abr, Tell Mureybet gibi arkeolojik alanlarda büyük ve monümental yapılar açığa çıkarılmıştır. Yuvarlak, ızgaralı, kanallı, taş döşemeli, hücre planlı, büyük odalı yapılar olarak sınıflandırılan bu yapılar, ilk yerleşik tarım topluluklarının ortak faaliyet ve tören alanları olarak kullanıldığı düşünülmektedir.³⁷ PPN boyunca Kfar HaHoresh, Basta, Tell Aswad, Ayn Gazal gibi yerleşmelerde, ziyafetle ilişkili bol miktarda bitkisel ve hayvansal kalıntılar, insan kalıntıları veya gömüleri ile ilişkili alanlarda açığa çıkarılmıştır.³⁸ Kfar Hahoresht’de insan ve hayvan kalıntıları, ziyafet atıkları içeren çukur ve oyuklar, kille sıvanmış bir tabanla kapatılmıştır. Goring-Morris, Kfar Hahoresht için “öülerin sahip olduğu yerleşim” ifadesini kullanır.³⁹ Ölmüş atalara ait yerlerin sık aralarla ziyaret edilip, yapıların yeniden inşası, ziyafet yoluyla bu mekânlar ve topluluk arasında duygusal bağlar oluşturulması, PPN’de çok daha organize bir şekilde karşımıza çıkar. PPN’de intramural gömü, kült yapıları ve ritüel objeler, yerleşimlerde ve ritüel merkezlerde oldukça yaygındır.⁴⁰ PPN’de mekanın mitselleştirilmesi veya ritüel aktivitenin önemli bir parçası haline gelmesini, Çayönü, Çatalhöyük, Aşıklı Höyük gibi yerleşimlerde bazen birden fazla yapıda; Çayönü, Nevali Çori, Cafer Höyük ve Aşıklı’da bütün yerleşimin gö-

30 HABERMAS 2001: 468-488.

31 BELFER-COHEN ve BAR-YOSEF 2002: 28-33; BYRD 2005: 262.

32 VERHOEVEN 2011: 78.

33 BOYD 2018: 70.

34 HODDER 1990; BELFER-COHEN ve GORING-MORRIS 2002.

35 BAR-YOSEF ve BAR-YOSEF 1989: 476-484; KOZLOWSKI ve AURENCHÉ 2005: 63-84; DURU 2015: 199-200.

36 BAR-YOSEF ve BELFER-COHEN 1989: 489; BYRD 2005: 262.

37 Özdoğan ve Özdoğan 1998: 584; KORNİENKO 2009.

38 TWISS 2008: 437.

39 GORING-MORRIS ve HORWITZ 2007; GORING-MORRIS vd. 2008; WATKINS 2010: 627.

40 VERHOEVEN 2002: 6-7.

mülmesi ve yeniden inşası şeklinde görmekteyiz.⁴¹ Binaların üretimi, gömülmesi, yıkılması ve yeniden üretimi aktivitelerinin PPN'de gruplar arası rekabet ve güç çatışmasından kaynaklı olabileceği önerilmiştir.⁴² Mekânın manipülasyonu, ona, tıpkı yaşayan bir canlı gibi kimlik ve aidiyet vermeyi de içermektedir. Bu kapsamda binaların gömülmesi uygulamasının amacıyla ilgili olarak, simgesel düşünce biçimine sahip bu toplumlarda, ritüellerin ana temasını oluşturan ölüm ve yeniden doğuş düşüncesini göz ardı etmemek gerekir.

Göbekli Tepe'de PPNA'nın erken dönemine tarihlendirilen III. tabakasından itibaren genişliği 10 metreden 30 metreye kadar değişen taşla örülmüş 10'dan fazla yuvarlak yapı ve bu yapılarla beraber uzunlukları 7 metre, ağırlıkları 50 tona kadar ulaşan büyük blok taşlardan kesilerek yapılmış T biçimli sütunlar yer almaktadır. Bugüne kadar yapılan kazılarda 55'e ulaşan bu taş sütunlar üzerinde yer alan hayvan ve insan tasvirleri oldukça dikkat çekicidir.⁴³ PPN'de ölüm ritüelleri, ziyafet ve mekân ilişkisinin en iyi temsil edildiği yerlerden birisi olan Göbekli Tepe'de yuvarlak yapılar ve bu yapılarla ele geçen ritüelle ilişkili objeler, ziyafetle ilişkili olabilecek taş kaplar, öğütme taşları ve kemik iliğine ulaşmak için çok sayıda ezilmiş hayvan kemiği kalıntıları geniş çaplı ziyafet ritüellerine dair önemli bulgular sayılabilir. Özellikle hayvan kalıntıları ve çeşitliliği, çağdaş birçok yerleşime göre, oldukça fazla olan Göbekli Tepe'de gazel, bizon, Asya yaban eşeği gibi türlere ait buluntular, bu dönemde bölgenin avcılarının tükettiği tipik türleri oluşturmaktadır. Göbekli Tepe'de bitkisel besinleri işleme süreçlerine kanıt oluşturabilecek oldukça fazla materyal açığa çıkarılmıştır. Öğütücüler, havanlar, havanelleri, einkorn, çavdar, arpa gibi vahşi bitkilere ait kalıntılar ele geçmiştir.⁴⁴ Göbekli Tepe'de sütun 43'de bir akbabanın hemen yanında başsız bir erkek tasviri, normal insan kafası boyutlarında gövdelerinden koparılmış insan kafası heykelleri, yuvarlak yapıların dolguları içerisinde açığa çıkarılan ve ölümden sonra işlem gördüğü anlaşılan, hayvan kemikleri ile karışmış halde bulunan önemli miktarda insan kemikleri, bu merkezin ölüm ritüelleri ve ziyafet

ilişkisine kanıt oluşturacak buluntular arasında sayılabilir.⁴⁵

Erken Neolitik Dönem'in başlangıcında, ilk yerleşme ve yerleşim kurma çabalarının mezarlık alanlardan bağımsız olmadığını görmekteyiz. Bu anlamda iki yerleşim öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, Güneydoğu Anadolu'da Batman'ın 30 km. batısında, yaklaşık 1,5 hektarlık alana yayılan PPNA'ya tarihlendirilen Körtik Tepe, açığa çıkarılan her yaş grubundan ve cinsiyetten 455 bireye ait gömü ile önemli bir mezarlık yerleşimi işlevine sahiptir.⁴⁶ Mezarlarda ele geçen insan kemikleri üzerinde yapılan işlemler, bitkisel besinlerin işlendiğine kanıt oluşturacak, üzerlerinde çeşitli tasvirlerin yer aldığı taş kaplar, baltalar, havanelleri ve havanlar, öğütme taşları, depolama amaçlı kullanıldığı düşünülen taş tabanlı yapılar, taş ve kemikten dekoratif objeler, Körtik Tepe'de ziyafet, ölü gömme ritüelleri ve besin depolama faaliyetlerinin birbirleriyle ilişkili olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir.⁴⁷ PPNA'nın başlarından itibaren sürekli bir yerleşim işlevine sahip Körtik Tepe'de altı farklı dönemde, yapılarda yenileme ve yeniden inşaat faaliyetlerinin olduğunu gösteren buluntular açığa çıkarılmıştır. Açığa çıkarılan 86 ev, yuvarlak veya oval, kısmen yer altında, ortalama 2,5-3 metre çapında (en büyüğü 3,80 metre çapında) olup, bazılarının tabanı çakıl taşları ile kaplanmıştır. Bu uygulama, depolanan bitkisel besinlerin bozulmaması için nem faktörüne karşı alınan bir önlem olmalıdır. Ölümler evlerin tabanı altına gömülmüş olup, bazı evlerde insan gömüsüne rastlanmamıştır. Bu da gömülerin ayrıcalıklı bireylere ait olabileceğini düşündürmektedir. Fakat bu ayrıcalık, ölen kişilerin spiritüel yetenekleri ile ilgili olmalıdır. Ortak pişirme aktivitesine işaret eden ocak yeri, yassı çay taşları ile yapılmıştır. İlerleyen dönemlerde aynı alan yenilenmiş ve kilden ocak yapılmıştır. Belirli alanlarda hayvan kemiği kalıntılarının oluşturduğu kalın dolgular ve çöp yığınları, ortak besin tüketimi konusunda fikir vermektedir.⁴⁸ Körtik Tepe'de kültürel yapılanma, ölüm ritüelleri ve ziyafet uygulamaları üzerinden şekillenmiş olup,

41 Özdoğan ve Özdoğan 1998: 589-591.

42 ATAKUMAN 2014: 24.

43 NOTROFF vd. 2016; ATAKUMAN 2014: 9-11

44 DIETRICH vd. 2012: 690; DIETRICH vd. 2017.

45 NOTROFF vd. 2016: 74-79.

46 ÖZKAYA ve SAN 2007; ATAKUMAN 2014: 8; ÖZKAYA ve COŞKUN 2013.

47 ÖZKAYA ve SAN 2007; ÖZKAYA ve COŞKUN 2013; ATAKUMAN 2013: 8.

48 BENZ vd.. 2018.

bu anlamda hafızayı uyaran, ortak bilinci harekete geçiren sembolik objeler ve uygulamalar, sintaktik (sözdizimsel) kurallardan bağımsız bir çeşit semantik (anlamsal) dilin varlığına işaret etmektedir.

Güney-Batı Asya'da yerleşim seçimi ve mezarlık ilişkisini yansıtan bir diğer önemli PPNA yerleşimi Ürdün'ün güneyinde Wadi Feynan 16'dır. WF16'da açığa çıkarılan 40 mezarın sayısı, yerleşimin kazılmayan alanları da düşünüldüğünde muhtemelen artış gösterecektir.⁴⁹ WF 16'da gömü biçimleri ve ölülere uygulanan işlemler sadece yaşayanların değil, ölülerin de yerleşimin önemli bir parçasını oluşturduğunu göstermektedir. WF16'da açığa çıkarılan yarı yeraltında pise duvarlarla örülmüş yapılar, merkezi bir oluk ve gömülü öğütme taşlarının yer aldığı monümental bir yapı ile bağlantılıdır. Monümental yapının etrafını saran küçük yapılar, depolama ve ışık amaçlı kullanılmış olmalıdır. Bütün yapılar ayrı bir işleve sahiptir. Her yaş grubundan bireye ait insan gömülerinden her biri gömü tekniği bakımından farklılıklar içermektedir. Birincil gömüler çoğunlukta olup, genelde tekli gömü şeklindedir. İkincil gömülerde tekli ve çoklu gömü uygulanmıştır. Mezar eşyası olarak genelde yontma taş aletler, bıçak, kemik, yeşil taştan ve deniz kabuğundan boncuklar, öğütme taşları kullanılmıştır. Körtik Tepe ve WF16'da, yerleşimdeki mimarinin ölü gömme ve ölüm ritüellerini merkeze alan tasarımı, bu yerleşimin hem yaşayanlar için hem de ölümler ve ölüm ritüelleri için kurulduğunu düşündürmektedir.

Kuzey Irak'ta Epipaleolitik sonu, Erken PPNA'ya tarihlendirilen Qermez Dere'de yedi eğrisel yeraltında ev yapısı ziyafet ve besinlerin işlenmesi ilgili önemli buluntular vermiştir. Evler kille sıvalı olup, içerisinde taş halkalar, havanlar, havaneleri, el değirmenleri, öğütme taşları ve aletleri ele geçmiştir. Daha sonradan terk edilen bu yapıların üzerine üç oval ev yapılmıştır.⁵⁰ Muhtemelen kamu yapısı olarak kullanılan bu yapılar özenli bir şekilde sürekli olarak yeniden modellenmiştir. Bu dönemde yerleşimin sürekli kullanıldığına dair kesin kanıt yoktur. En son yapılan evde ele geçen yetişkin ve çocuk 6 kafatası kemiği, evin yıkıntılarının dolgusu içerisinde bulunmuştur. Havanlar, havaneleri, öğütme taşları gibi besin işleme ile ilgili buluntular bu evlerin

dışındaki alanlarda ele geçmiştir.⁵¹ Başlangıçta, yerleşimin ölüm veya ölü gömme ritüelleri ile ilişkisi saptanmamış olsa da yerleşimde ele geçen besin işleme ile ilgili aletler, vahşi bitkisel besin kalıntıları ve hayvan kemiği kalıntıları,⁵² ortak ziyafet ritüellerine ilişkin önemli kanıtlar sunmaktadır.

PPN'de ziyafet ritüelleri sırasında alkollü içecek tüketimine dair önemli veriler açığa çıkarılmıştır. Güneydoğu Anadolu'da Körtik Tepe'de iki taş kap içerisinde üzüm şarabı üretimi için ön kanıt sayılabilecek tartarik asit kalıntıları tespit edilmiştir.⁵³ Göbekli Tepe'de, kesin sonuç vermese de bira üretimi ile ilişkilendirilebilecek kimyasal kanıtlar gelmektedir. "Maltlama zemini" işlevine sahip olabilecek, tahılları çimlendirme ve kurutmada kullanıldığı düşünülen ve PPNB'ye tarihlendirilen kireç taşından yapılmış 6 varil ve kap biçimli tekne, özel odaların bütünlüleyici parçalarını oluşturmaktadır. Kapasiteleri 160 litrenin üzerinde olmasından dolayı, bu tekne ve variller muhtemelen sabit olarak kullanılmaktaydı.⁵⁴ Jerf El Ahmar ve Tell Abr 3'de de bira yapımına dair bu tür dolaylı kanıtlar ele geçmiştir.⁵⁵ PPN'de alkol kullanımına dair dolaylı kanıtların sembolik anlam taşıyan materyallerle birlikte bulunması nedeniyle alkollü içecekler büyük olasılıkla ziyafet ritüellerinin önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. Daha ileri analizler ve araştırmalar bu konuda aydınlatıcı olacaktır.

Ziyafetlerin ve ritüel etkinliklerin gerçekleştirildiği mekânlar ortak duyuşsal ve teknik hafızanın oluşmasında bir çeşit aracı görevi üstlenmişlerdir. Göbeklitepe, Çayönü, Çatalhöyük, Tell Arpaçiya, Nevali Çori, Hallan Çemi, Jerf el-Ahmar, Tell Abr 3, Mureybet, Ayn Gazal, Tell Halula, Körtik Tepe gibi intramural gömünün yoğun olduğu alanlarda mekân kullanımında süreklilik ve yeniden inşa faaliyetleri açıkça görülmektedir. Yazı öncesi toplumlarda "dış sembolik depolama" aracı olarak mekân, sürekli ve tekrar eden ritüeller, yeniden inşa faaliyetlerindeki işbirliği organizasyonu nedeniyle, geçmiş algısı ve hafıza yapılandırılmada önemli rol oynamıştır. Ziyafet, ortak hafıza, süreklilik ve yerleşme,

51 WATKINS 1990.

52 WATKINS vd. 1995: 12-15.

53 MCGOVERN 2009: 81.

54 DIETRICH vd. 2012: 687-688, Fig. 11.

55 ASOUTI ve FULLER 2013:326.

49 MITHEN vd. 2015.

50 ASOUTI ve FULLER 2013: 323.

kullanılan mekâna “topografik olarak tutulan bir soyağacı kaydı” işlevi kazandırmıştır.⁵⁶

Sosyal ilişkileri güçlendiren ziyafet uygulamaları, yerleşik veya yarı yerleşik avcı-toplayıcıların ekolojik ve sosyal kriz dönemlerinde ortaklaşabilme, becerilerini paylaşabilme, kaynaklara ulaşma ve kaynakların kontrollü tüketimi konusunda stratejik işbirliği kurmalarını sağlıyordu. Motive edici yönlerinin yanı sıra ziyafet uygulamaları, kaynakların topluluğun ihtiyacının ötesinde tüketilmesine yol açmış olmalıdır. Büyük boyutlu tüketimin gerçekleştiği toplumlarda ziyafet ritüelini gerçekleştirenler, prestij ve başarılarının diğer grup üyeleri tarafından onaylanmasını sağlamakta, paylaşım sırasında da karşılıklı sosyal yükümlülükler ya da borçlanma gerçekleştirmekteydi.⁵⁷

Watkins’in “Mükemmel Ağlar” olarak tanımladığı sosyal sistemleri ve iletişim ağlarını yaratan Akeramik Neolitik topluluklar, PPNB’nin sonlarında nüfus artışı, iklimsel değişim ve dalgalanma, insan-çevre ilişkisi, komşu topluluklarla ilişkiler, sosyal, ekonomik ve kültürel faktörlere bağlı olarak büyük bir çöküş yaşar. Duru, bu durumu “Kamusal insanın (ilk) çöküşü” olarak adlandırır.⁵⁸

Ziyafet, Depolama ve Zaman

Ziyafet ve depolama pratiği kendi içerisinde bir döngüsellik, karşılıklılık, iletişim, etkileşim ve ritim barındırmaktadır. Ziyafete katılmak bireyleri sosyal ilişkilere sokar, duyuları harekete geçirir, ritüelleri canlandırır, sevilen anıları besler ve bireyler arasında duygusal bağlar kurarak aidiyet duygusunun oluşmasına katkıda bulunur. Depolama pratiği ise zaman ve mekân kullanımına bağlı olarak bir ritim, karşılıklı sosyal etkileşim, hesaplama, soyut ve somut kavramlar içeren obje ve varlıkları biriktirmeyi içermektedir. Ziyafet ve depolama etkinlikleri, çeşitli nedenlerle önceden belirlenmiş ya da seçilmiş mekânların kullanımını gerektirir.

Ritüellerin en canlı ve en kolektif yanını temsil eden ziyafet pratiği, besinlerin tedariki, mevsim-

sel mevcudiyet durumuna göre biriktirilmesi, hazırlanması, işlenmesi ve seçilmiş mekânlarda özel olarak sunulmasını gerektirmektedir.

Testart ve Kuijt, yerleşik hayata geçiş ile besin depolama sistemlerinin doğuşu arasında önemli bir ilişki olduğunu düşünmektedir.⁵⁹ Avcı toplayıcı topluluklar niçin besin depolamaya ihtiyaç duymuştur? Besin depolama ve ziyafet arasında bir bağlantı olabilir mi? Bireylerin fiziksel beslenme ihtiyaçlarının ötesinde, topluluğun ortak tüketim eylemi olan ziyafet ve prestij anlamında ziyafetin büyüklüğü, kaynakların kullanımını nasıl etkilemiştir?

Kolektif bir tasarım sunan ziyafet eylemi, belirli bir mekân, zaman ve etkinlikler dizinine ihtiyaç duyar. Bu haliyle kendi başına bir sembol oluşturan ziyafet olgusu hem mitsel hem de nesnel olarak deneyimlenen dünya arasında bir denge oluşturmak zorundadır. Prehistorik toplumlarda periyodik aralıklarla tekrarlanan ritüel etkinlikler, sembolik objelerde ve yapılarda bir süreklilik, yeniden modelleme sonucunda kendi içerisinde bir zamansal dizin oluşturur. Ritüelin bir parçası ya da sonucu olarak ortaya çıkan zaman, bir çeşit sembolik öge özellikleri taşır. Hentze ve Adams, Prehistorik toplumlarda zaman algısını tartışırken, zamanı, nesnel dünyanın yasalarının işleyişine ilişkin bilginin sembolize edilmesi olarak açıklar.⁶⁰ Zaman, yaşamdaki döngüsel konseptte dayanan, bitimsiz bir tekrara sahiptir. Bir ritim olarak tekrarlanan, yenilenen zaman, hesaplanabilir ve tanımlanabilir kavram olarak, kaosa karşı bir çeşit kalkan işlevi görür.⁶¹ Sembolik olarak seçilen, periyodik olarak tekrarlanan zaman dilimi, her zaman nesnel ya da doğal çevre ile uyumlu olmak zorunda değildir. Örneğin, ziyafetin gerçekleştirildiği veya ölmüş ataların anılarının ve simgelerinin canlandırıldığı bir dizi ritüel etkinlik zamanı, nesnel dünyadan elde edilen ve ritüelin büyük bir parçasını oluşturan besin kaynaklarına ulaşma zamanı ile uyumlayabilir. Prehistorik toplumlarda, besin işleme, saklama veya depolama etkinliği, iklimsel kriz ve mevsimsel kıtlık dönemlerinde, bir hayatta kalma stratejisi olarak, kolektif bir bilinç hareket etmeyi sağlayan ritüellerin doyurulması amacıyla gerçekleştirilir. Ziyafet ritüeli bu an-

56 RENFREW 1998: 3-5; WATKINS 1990, WATKINS 2006, WATKINS 2015; Özdoğan ve Özdoğan 1998; SCHMIDT 2005; KORNİENKO 2009; ATAKUMAN 2012: 72; CAMPBELL 2012: 314-315.

57 ATAKUMAN 2012: 69-70.

58 WATKINS 2010: 630-632; DURU 2015: 203-205.

59 TESTART 1982; KUIJT 2008, 2011.

60 HENTZE ve ADAMS 1965: 184.

61 DÖNMEZ 2017: 409.

lamda ilk besin işleme, evcilleştirme ve depolama etkinliklerinin ortaya çıkışında önemli bir rol oynar. Nitekim ilk depolama etkinliklerinden binlerce yıl sonra Mezopotamya'da, ziyafet ve kurban ritüeli ile ilişkilendirilebilecek birtakım etkinlikler için çeşitli kült takvimlerinin oluşturulduğunu biliyoruz. Özel olarak hazırlanmış ve listelenmiş hayvanlar, bitkisel gıdalar, kült takvimleriyle ilgili yazılı belgelerde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.⁶²

Depolama pratiği, içerisinde yerleştirme ve konumlandırma aktivitelerinden dolayı belirli bir mekân kullanımını gerektirir. Depolama, arkeolojide "ortak bilgi" oluşturulması ve kullanılmasının önemli bir parçasıdır. Kullanılan materyal, yerleşimlerdeki nüfus ve depolama ölçeği, depolama amaçlı mekân kullanımındaki farklılaşmalar, besin işleme veya kurutma alanları gibi birçok faktöre bağlı olarak, depolama pratiği ile ilgili arkeolojik verileri tespit etmek zordur. Özellikle göçebe ya da avcı toplayıcı topluluklara ait depolama pratiği ile ilgili kalıntılar yok denecek kadar azdır. Bütün bu zorluklara rağmen, artı ürün ve bu ürünlerin uzun vadede depolanması süreçleri, sosyal karmaşıklığın gelişiminde önemli bir aşama olarak görüldü.⁶³ Fakat bir geçim stratejisi olarak depolama, besin kaynaklarının mevsimsel mevcudiyeti, iklim şartları, başarısız avlanma ve toplama sezonları gibi birçok faktörün etkilerini de içermektedir. Bazı bilim insanları ziyafet ritüellerini evcilleştirmenin tetikleyicisi olarak değil, yeni yaşam tarzının bir sonucu olarak ortaya çıktığını savunur. Bu düşünceye göre kriz dönemlerinde tohumların saklanması ve yeni bir geçim strateji olarak tarım için gerekli tohumların tedariki, avcı toplayıcı gruplar arasındaki karşılıklılık ilkesini azalttı. Ziyafet ritüelleri ise besinlerin yeniden dağıtılması yoluyla grup içinde azalan karşılıklılığı gizleme rolünü üstlendi.⁶⁴ Depolama otomatik olarak bir gıda fazlalığına yol açmaz; ancak gıda fazlalığı ve bu fazlalığın sürekliliği, sosyal farklılaşma için ön koşuldur.⁶⁵ Avcı toplayıcı grupların, kriz dönemlerinde, besin saklama ve depolama faaliyetleri, ölüm ve ölmüş atalarla işbirliği düşüncesi ile paralellik taşımaktadır. Nitekim depolama ile ilgili ilk bulgular, mezarlık alanlar veya ritüel merkezlerden

gelmektedir.

Güney-Batı Asya'da depolama sistemi ile ilgili kesin bir kronolojik dizin oluşturmak zordur. Erken Natufiyen'de, vahşi bitkileri toplama ve işleme sürecinde artışı gösteren besin işleme aletleri dikkat çekicidir. Erken Natufiyen Dönem'e tarihlendirilen Mallaha'da bulunan ve kısmen kille sıvanmış bir çukur, depolama ile ilişkilendirilmiştir. Mallaha'da bulunan besin toplama ve işleme ile ilgili oraklar, havanlar, öğütme taşları ve kâseler, depolama pratiğinin varlığı konusunda yetersiz kanıtlardır.⁶⁶ Mallaha, basit domestik bir yerleşimden farklı olarak, ritüel merkez niteliği taşımaktadır. Mallaha'da bulunan bir dizi gömü alanı, aynı alanın tekrar kullanımı, ritüel objeler ve besin işleme aletleri ile ocakların varlığı, besin tüketiminin ve işleme sürecinin, ortak sembolik tüketim eylemi olarak, ziyafetle ilişkisini ortaya koyması bakımından önemlidir.⁶⁷ Nayufyen Dönem'e ait bir başka yerleşim olan ve çok sayıda mezarın yer aldığı Hayonim Mağarası'nda bulunan taşla kaplanmış çukur, depolama pratiği ile ilgili dolaylı kanıt oluşturmaktadır. Hayonim'de bulunan oraklar, işlenmiş boncuklar, pandantifler, öğütme aletleri, besinlerin taşınma, işlenme ve tüketildiği alanla ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle mezarlık alanlar, besin taşıma, işleme ve sembolik olarak, ortak tüketim ya da ziyafet ile bağlantılı görünmektedir.⁶⁸ İsrail'de Aşağı Celile Bölgesi'nde Hilazon Tachtit mağarasında açığa çıkarılan ve M.Ö. 12,400-12,000 yılları arasında tarihlendirilen Prehistorik dolgu içerisinde, ana kayanın yüzeyinin kazılarak iki yuvarlak yapı ve üç gömü çukuru oluşturulduğu saptanmıştır. Hilazon'da 28'den fazla bireye ait gömü, çok fazla miktarda vahşi hayvan, özellikle de sığır ve kaplumbağa kalıntıları ile birlikte bulunmuştur.⁶⁹ Bunlardan en dikkat çekici olan gömü alanı A ve B olarak adlandırılan çukurlarda saptanmıştır. Yapı A olarak adlandırılan çukurun taban kısmı kille sıvanıp yassı kireç taşı levhalarla kaplanmış. Yaşlı bir kadına, muhtemelen bir şamana ait olduğu düşünülen bu gömünün olduğu dolgunun içerisinde çok sayıda hayvan kemiği ve çakmaktaşı materyal ele geçmiştir. Yapı B olarak adlandırılan çukur, bir insan gömüsüne müsaade etmeyecek

62 ROBBINS 1996; AKKUŞ-MUTLU 2014.

63 HENDON 2000: 42-43.

64 BENZ 2006; DIETRICH vd. 2017.

65 KUIJT 2011: 138-139.

66 KUIJT 2008: 209-300; KUIJT 2011: 141.

67 BOYD 1995; GORING-MORRIS 2002: 116.

68 BAR-YOSEF 1973; KUIJT 2009: 642.

69 MUNRO ve GROSMAN 2010.

kadar küçük olduğundan dolayı başlangıçta besin depolamak için kullanıldığı düşünülmüştür. Zira bu çukurun alt dolgusunda oldukça yoğun bir şekilde kaplumbağa kalıntılarına rastlanmıştır. Daha sonradan B çukurunun üzeri bir insan gömüsü ile kapanmıştır. Hilazon'da B çukurunda açığa çıkarılan çok sayıda kaplumbağa kalıntıları, canlı et depolama yöntemine ilişkin kanıt sayılabilir. Yuvarlak yapılar muhtemelen ziyafet ritüelleri sırasında besinlerin muhafaza edilmesi ya da besin atıklarının konulması için kullanılıyordu. Zira bu yapılarda çok fazla miktarda hayvan kemiği kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Natufiyen'e ait depolama pratiği ile ilgili kesin bulgular elde edilememiş olsa da en azından insan gömüleri ile ilgili merkezlerde ve ritüel alanlarda, besin taşıma ve işleme süreçlerinin gerçekleştirildiği, düşük oranda da olsa depolama pratiği ile ilgili bir eğilimin olduğu söylenebilir.

Yaklaşık M.Ö. 12,800-11,500 yılları arasında soğuk ve kurak iklim koşullarının hâkim olduğu "Genç Dryas" ya da "Younger Dryas" olarak adlandırılan dönemde, Geç Natufiyen topluluklar daha mobilize bir geçim stratejisi oluşturmuş, daha önceki yerleşimleri terk etmiş ve mevsimsel olarak değişen, önceki döneme göre daha az ve küçük mimari öğeler içeren yerleşimler kurmuşlardır. "Genç Dryas"ın sonunda Güney-Batı Asya'da topluluklar, iklim şartlarının daha istikrarlı hale gelmesi ve yağışın artması ile birlikte tekrar yerleşik hayata adapte olmuş bir ekonomik sistem üzerinden örgütlenmeye başlar. M.Ö. 10,500'lerde besin depolama pratiğinin evlerin içerisinde gerçekleştirildiği ve M.Ö. 9,500'lerde depo odaları olarak evin içinde ayrı birimlerin oluşturulmaya başlandığı görülür. PPNA'da Dhra, Netiv Hagdud, Hallan Çemi ve Gilgal I'de evcilleştirilmiş bitkilerin yer aldığı ambarlar ve depolama ile ilişkili olabilecek kille sıvalı platformlar açığa çıkarılmıştır.⁷⁰ PPNA'nın erken dönemlerinde Kuzey Suriye'de Jerf el Ahmar ve Mureybet'te besin depolama eğilimi kamu binaları olarak işlev gören alanlarla sınırlı olarak açığa çıkarılmıştır. Diğer yapılarda depolama eğilimine yönelik herhangi bir bulgu elde edilememiştir. Mureybet ve Jerf el Ahmar'da kamu binaları aynı zamanda insan gömüleri ile bağlantılıdır.⁷¹ Bugüne kadar Göbekli Tepe'de PPNA'ya

ait depolamaya ilişkin belirgin bir kanıt açığa çıkarılamasa da kazıların ilerleyen aşamalarında, büyük çaplı ziyafet ritüelleri için gerekli besinlerin depolandığı mekanların varlığı şaşırtıcı olmayacaktır. PPNA'da besin işleme ve depolama eğilimi büyük oranda komünal bir aktivite olarak, ölü gömme ve ziyafet ritüellerinin bir parçası şeklinde gerçekleşmiştir.

Prehistorik Dönem "Ev" yapılarının büyüklüğü, biçimleri ve yapı öğeleri PPNA'dan PPNB'ye doğru çok önemli değişiklikler gösterir.⁷² Ev içi aktiviteler, depolama, nüfus artışı, gibi faktörler, yapıları sadece barınma amaçlı kullanılan mekânlar olmanın ötesine taşır. Evlerin büyüklüğü ve fonksiyonları, iklim şartları, üretim (için eşzamanlı faaliyetler), dağıtım, iletişim ve yeniden üretim faaliyetlerine göre değişir. Başlangıçta evler yuvarlak planlı basit kulübe-lerden, dörtgen planlı, taş temel üstüne kerpiç tuğla duvarlı, düz damlı yapılara doğru bir gelişim gösterir.⁷³ Bu gelişmelere paralel olarak PPNB'de besin depolama faaliyetleri çok ileri boyutlara taşınır. Erken ve Orta PPNB'de Yiftahal, Kfar HaHoresh, Ghwair, Ayn Gazal ve Çayönü, PPNB'nin sonlarında Ayn Gazal, Çatalhöyük gibi yerleşimlerde mimari yapılarla bağlantılı depolama alanları, çukurlar ve depo odaları açığa çıkarılmıştır. Levant, Suriye, Anadolu'da birçok yerleşimde açık alanda kille sıvanmış çukurlar, evlerin bir köşesine kilden depolama alanları ve nihayetinde depo odaları yapılmaya başlar.⁷⁴ Öyle ki PPNB'de Çatalhöyük'te açığa çıkarılan "Ev" yapıları, içerdiği prestij öğeleri, besin işleme alanları, ocaklar, fırınlar, depo odaları ve kendi aralarındaki bütünlük nedeniyle "Tarih Evleri" şeklinde nitelendirilmişlerdir.⁷⁵ Nitekim PPN'de başlangıçta yuvarlak veya dairenel yapılar şeklinde karşımıza çıkan mimari plan özellikleri, besin işleme ve depolama pratiğinin artmasına paralel olarak, içerisinde birçok aktiviteye olanak sağlayacak şekilde daha geniş ve kullanışlı dikdörtgen yapılara doğru evrilir.⁷⁶ Göbekli Tepe'de özel odalarla bağlantılı olarak ele geçen ve kireç taşından yapılmış 160 litreden fazla kapasiteye sahip variller ve tekne

72 BANNING 2003.

73 Özdoğan 1996: 25-27; BYRD 2002: 80-92.

74 BOGAARD vd. 2009; KUIJT 2011: 141-144; BIALOWARCZUK 2016.

75 HODDER ve PELS 2010.

76 BIALOWARCZUK 2016.

70 ROSENBERG ve REDDING 2002: 46-47; KUIJT ve FINLAYSON 2009; BOGAARD vd. 2009: 651-652.

71 ASOUTI ve FULLER 2013: 317-322.

biçimli kap,⁷⁷ Erken veya Orta PPNB'ye tarihlendirilen Ayanlar Höyük'ten geldiği düşünülen taş varil,⁷⁸ büyük çaplı ziyafet ritüelleri için PPNB'de depolama faaliyetlerinin sıvı gıdaları da kapsayacak şekilde gerçekleştirildiğine dair önemli bir kanıt olabilir.

Sonuç

Pleistosen'in sonu Erken Holosen'de Güney-Batı Asya'da yaşanan ani ve istikrarsız iklim değişiklikleri, ekolojik çevre ve insan topluluklarının yaşam stratejilerinde bir dizi gelişmenin yaşanmasında etkili olmuştur. Simgesel bir dünya algısına sahip bu topluluklar, hayatta kalabilmek için bir takım geçim stratejileri oluşturmak zorunda kalmışlardır. Bunlardan en önemlisi, belki de en hayati olanı ortak kolektif bir bilinç etrafında birleşip, çevreyi, mekânı ve doğal süreçleri (ölüm ve yaşam) yeniden yorumlamak olmuştur. Duyusal anlamda ortak bir bağ oluşumuna hizmet edecek mezarlık alanlar ve gömü pratiği, özel olarak seçilmiş ve işlenmiş besinlerin bu alanlara taşınması, ortak besin tüketimi eşliğinde bu alanlarda gerçekleştirilen ve sürekli tekrarlanan ritüeller, ritüellerin tekrarı için gerekli hafıza uyarıcı sembolik öğeler, mevsimsel besin mevcudiyeti ve iklimsel dalgalanma neticesinde yaşanan kıtlık durumlarına karşı bir çözüm olarak besin depolama, Güney-Batı Asya'da insan topluluklarının yerleşik hayata geçmesinde diyakronik olarak gerçekleşen önemli gelişmeleri oluşturmaktadır. Ziyafet, besin depolama ve ölü gömme ritüellerinin birbirleriyle ilişkisi ve aktiviteler bütünü, Prehistorik toplumlar için simgesel anlamda bilgi oluşturma ve kodlama süreçlerini büyük ölçüde etkilemiştir.

Prehistorik toplumlarda, ölüm ve ölünün yaşayanlarla olan bağı, modern toplumların ölümü ve yaşamı anlama ve anlamlandırma sürecinin ötesinde bir algı üzerinden şekillenir. Bu tür toplumlarda, topluluk, sadece yaşayan üyelerden değil, aynı zamanda ölmüş atalardan da oluşmaktaydı. Prehistorik toplumlarda ölüm, beden gibi ya da doğal bir olgu gibi toplumsal bir ilişki biçimi olup, toplumsal bir tanıma sahipti. Kriz dönemlerinde, ortaklaşabilme ve kolektif bir bilinç yaratabilme becerisi, seçilmiş hafıza mekânları olarak, ölü gömme ritüelleri ve ata kültürüyle yakından ilişkilidir. Yaşayanlar arasında bir çeşit

hayatta kalma stratejisi olarak uygulanan karşılıklılık ilkesi, kriz dönemlerinde simgesel bir boyuta taşınmış olup, ölüleri de kapsayacak şekilde bir karşılıklı vermeye dönüşmüştür. Topluluğun yaşayan ve ölmüş üyelerini bir araya getirecek mekânlarda gerçekleştirilen ritüeller ve ritüeller için gerekli kaynakların bu mekânlara taşınması, hazırlanması ve sunumu, karşılığını, ortaklaşabilme, işbirliği, bilgi alışverişi ve kolektif hafızanın oluşturulması şeklinde vermektedir. Bu nedenle, Prehistorik toplumlarda, ölümler de tıpkı yaşayanlar gibi, karşılıklılık ilkesine göre verme sürecini gerçekleştirilmekteydi. Güney-Batı Asya'da Natufiyen Dönem'de Hayonim Mağarası, Mallaha, el-Wad gibi yerleşimlerde açığa çıkarılan gömüler ve mimari kalıntılar, buraların önemli birer mezarlık alanlar olduğunu göstermektedir. Yüzlerce yıl yeniden inşa edilip, belirli aralıklarla ziyaret edilen ve sürekli tekrarlanan ritüellerin gerçekleştirildiği bu mekânlar, aynı zamanda ortak besin tüketimine ilişkin önemli veriler de sunmuşlardır. Ölmüş atalara ulaşma, bilgisine başvurma, koruyucu gücünü elde etme gibi bir takım amaçlarla gerçekleştirilen ve sürekli tekrarlanan ziyafet ritüelleri için seçilen mezarlık alanlar, seçkin besinlerin taşıma ve işleme merkezi haline gelmiştir. Nitekim Natufiyen Dönem'de mezarlık alanlarda besin işleme ve öğütme araçları yanında çok sayıda hayvan kemiği kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Bu nedenle, besinlerin işlenmesi ve evcilleştirilmesi yanında ilk yerleşik hayata geçişte, mezarlık alanlar ve bu merkezlerde gerçekleştirilen ritüellerin önemli bir parçası olan ziyafet ve ziyafet törenleri için gerekli besinlerin depolanması pratiği önemli bir rol oynamış olmalıdır. Zira Körtik Tepe, Göbekli Tepe ve Wadi Feynan 16'da açığa çıkarılan buluntular bu merkezlerin ölüm ritüelleri ve ata kültürü ile önemli oranda ilişkili olduğunu göstermektedir. "Ölümlerin sahip olduğu yerleşimler" önemli birer hafıza uyarıcı mekânlar olarak, topluluğun yaşayan üyelerinin de sahip olduğu yerleşimlere doğru bir gelişim göstermiştir. PPN'de ölümlerin yerleşimi ile yaşayanların yerleşiminin iç içe geçtiği, kamu yapılarının çoğunun ölü gömme ve ziyafet ritüelleri ile bağlantılı olduğu açığa çıkarılmıştır.

77 DIETRICH vd. 2012: 687-688, Fig. 11.

78 ÇELİK 2017: 362. Fig. 5.

Kaynakça

- AKALIN 2014: K. H. Akalın, “Yunan-Roma Uygarlığında İnsan-Tanrılara Tapınma Töreni Olarak: Kilise Ekmek-Şarap Ayını”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41, 129-160.
- AKKUŞ-MUTLU 2014: S. Akkuş-Mutlu, “Eski Mezopotamya’da Tanrılara Sunulan Kurbanlar”, *Tarih Okulu Dergisi* 7/XVII, 1-17.
- ASOUTI ve FULLER 2013: E. Asouti, D. Fuller, “A Contextual Approach to the Emergence of Agriculture in Southwest Asia: Reconstructing Early Neolithic Plant-Food Production”, *Current Anthropology* 54/3: 299-345.
- ATAKUMAN 2012: Ç. Atakuman, “Yakın Doğu Neolitiğinde “Ev” ve Sosyal Eşitsizlik” In: A.A. Akyol ve K. Özdemir (Eds.), *Homer Yayınları: Türkiye’de Arkeometrinin Ulu Çınarları: Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Prof. Dr. Şahinde Demirci’ye Armağan*, İstanbul, 67-78.
- ATAKUMAN 2014: Ç. Atakuman, “Architectural Discourse and Social Transformation During the Early Neolithic of Southeast Anatolia”, *Journal of World Prehistory* 27, 1-42.
- BANNING 1998: E. B. Banning, “The Neolithic Period: Triumphs of Architecture, Agriculture, and Art”, *Near Eastern Archaeology* 61/4, 188-237.
- BANNING 2003: E. B. Banning, “Housing Neolithic Farmers”, *Near Eastern Archaeology* 66/1-2, 4-21.
- BAR-YOSEF 1973: O. Bar-Yosef, “Natufian Remains in Hayonim Cave”, *Paléorient* 1/1, 49-68.
- BAR-YOSEF ve BELFER-COHEN 1989: O. Bar-Yosef, A. Belfer-Cohen, “The Origins of Sedentism and Farming Communities in the Levant”, *Journal of World Prehistory* 3/4, 447-498.
- BAUDRILLARD 2016: J. Baudrillard, *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*. Çev. O. Adanır, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- BELFER-COHEN ve BAR-YOSEF 2002: A. Belfer-Cohen, O. Bar-Yosef, “Early Sedentism in the Near East: A Bumpy Ride to Village Life” In: I. Kuijt (Ed.) Kluwer Academic Publishers: *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity, and Differentiation*, New York, 19-37.
- BELFER-COHEN ve GORING-MORRIS 2002: A. Belfer-Cohen, N. Goring-Morris, “Recent Developments in Near Eastern Neolithic Research”, *Paléorient* 28/2, 143-148.
- BENZ 2006: M. Benz, “Zur Bedeutung von Festen während der Neolithisierung im Vorderen Orient”, *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 47/4, 439-462.
- BENZ vd. 2018: M. Benz, K. W. Alt, Y. S. Erdal, F. S. Şahin, V. Özkaya, “Re-presenting the Past: Evidence from Daily Practices and Rituals at Körtik Tepe” In: I. Hodder (Ed.), University Press of Colorado, *Religion, History, and Place in the Origin of Settled Life*. Colorado, 137-161.
- BIALOWARCZUK 2016: M. Bialowarczuk, “From Circle to Rectangle. Evolution of the Architectural Plan in the Early Neolithic in the Middle East”, *PolAMed* 25: 575-593.
- BOGAARD vd. 2009: A. Bogaard, M. Charles, K. C. Twiss, A. Fairbairn, N. Yalman, D. Filipovic, G. A. Demiregi, F. Ertuğ, N. Russell, J. Henecke, “Private pantries and celebrated surplus: storing and sharing food at Neolithic Çatalhöyük, Central Anatolia”, *Antiquity* 83, 649-668.
- BOYD 1995: B. Boyd, “Houses and Hearths, Pits and Burials: Natufian Mortuary Practices at Mallaha (Eynan), Upper Jordan Valley” In: S. Campbell ve A. Green (Eds.), *Oxbow Monograph 51: The Archaeology of Death in the Ancient Near East*, Oxford, 17-23.
- BOYD 2006: B. Boyd, “On ‘Sedentism’ in the Later Epipaleolithic (Natufian) Levant”, *WorldA* 38/2, 164-178.
- BOYD 2018: B. Boyd, “Settled? Recent Debates in the archaeology of the Epipaleolithic and Pre-Pottery Neolithic of Southwest Asia”, *Asian Archaeology* 1/1-2, 63-73.
- BYRD 2002: B. F. Byrd, “Households in Transition: Neolithic Social Organization within Southwest Asia” In: I. Kuijt (Ed.), Kluwer Academic Publishers: *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity, and Differentiation*, New York, 63-98.
- BYRD 2005: B. F. Byrd, “Reassessing the Emergence of Village Life in the Near East”, *Journal of Archaeological Research* 13/3, 231-290.
- CAMPBELL 2012: S. Campbell, “Rhythms of the past: Time and Memory at late Neolithic Domuztepe” In: F. Borrell, M. Bouso, A. Gómez, C. Tornero ve O. Vicente (Eds.) *Broadening Horizons* 3, Barcelona, 305-323.
- CAUVIN 2000: J. Cauvin, *The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture*, Çev. T. Watkins, Cambridge University Press, Cambridge.
- CHILDE 2009: G. Childe, *Tarihte Neler Oldu*, Çev. A. Şenel & M. Tunçay, Kırmızı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- CORNFORD 1957: F. M. Cornford, *From Religion to Philosophy: A Study in the Origins of Western Speculation*, Harper Torchbooks, New York.
- ÇELİK 2017: B. Çelik, “A new Pre-Pottery Neolithic site in Southeastern Turkey: Ayanlar Höyük (Gre Hut)”, *Documenta Praehistorica XLIV*: 360-367.

- ÇETİN 2009: Ö. Çetin, "Kurban Teorileri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1, 189-221.
- DIETRICH vd. 2012: O. Dietrich, M. Heun, J. Notroff, K. Schmidt, M. Zarnkow, "The role of cult and feasting in the emergence of Neolithic communities. New evidence from Göbekli Tepe, South-eastern Turkey", *Antiquity* 86, 674-695.
- DIETRICH vd. 2017: O. Dietrich, J. Notroff, K. Schmidt, "Feasting, Social Complexity and the Emergence of the Early Neolithic of Upper Mesopotamia: A View from Göbekli Tepe", In: R. J. Chacon ve R. G. Mendoza (Eds.), *Springer, Feast, Famine or Fighting? Multiple Pathways to Social Complexity*. New York.
- DÖNMEZ 2017: S. Dönmez, "Eski Yakınoğu'da Yılanlı Tanrıça Kültü Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXII/2, 407-426.
- DÖNMEZ 2018: S. Dönmez, "Eski Yakınoğu'da Ritüel Şiddet, Kurban Bunalımı ve Toplumsal Düzenin Konsolidasyonu: İnsan Kurbanı ve Toplumsal Etkileri", *Tarih Okulu Dergisi* XXXV, 366-395.
- DUISTERMAAT 2010: K. Duistermaat, "Administration in Neolithic Societies? The first use of seals in Syria and Some consideration on seal owners, seal use and private property", *Die Bedeutung der minoischen und mykenischen Glyptik: VI. Internationales Siegel-Symposium aus Anlass des 50 jährigen Bestehens des CMS, Marburg, 9.-12. Oktober 2008 CMS Beiheft* 8, 167-182.
- DURU 2015: G. Duru, "Kamusal İnsanın (İlk) Çöküşü" In: A. Boysal (Ed.), *Ege Yayınları: İletişim Ağları ve Sosyal Organizasyon*, İstanbul, 195-210.
- FRAZER 1922: J. Frazer, *The Golden Bough: A study in Magic and Religion. Abridged edn., Collier Books*, New York.
- FREIKMAN ve GARFINKEL 2017: M. Freikman, Y. Garfinkel, "Sealings before cities: new evidence on the beginnings of administration in the ancient Near East", *Levant* 49/1, 1-22.
- GORING-MORRIS 2002: N. Goring-Morris, "The Quick and the Dead: The Social Context of Aceramic Neolithic Practices as Seen from Kfar HaHoresh" In: I. Kuijt (Ed.), *Kluwer Academic Publishers: Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity, and Differentiation*, New York, 103-136.
- GORING-MORRIS ve HORWITZ 2007: N. Goring-Morris, L. K. Horwitz, "Funerals and feasts during the pre-pottery Neolithic B of the Near East", *Antiquity* 81, 902-919.
- GORING-MORRIS vd. 2008: N. Goring-Morris, H. Ashkenazi, B. Barzilai, M. Birkenfeld, V. Eshed, Y. Goren, L.K. Horwitz, M. Oron, J. Williams, "The 2007-8 excavation seasons at Pre-Pottery Neolithic B Kfar HaHoresh, Israel", *Antiquity* 82 (318).
- HABERMAS 2001: J. Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı*, Çev. M. Tüzel, Kabalıcı Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul.
- HAYDEN 2014: B. Hayden, *The Power of Feasts: From Prehistory to the Present*, Cambridge University Press, New York.
- HENDON 2000: J. A. Hendon, "Having and Holding: Storage, Memory, Knowledge, and Social Relations", *American Anthropologist* 102/1, 42-53.
- HENTZE ve ADAMS 1965: C. Hentze, J. Adams, "Gods and Drinking Serpents", *History of Religions* 4/2, 179-208.
- HODDER 1990: I. Hodder, *The Domestication of Europe: Structure and Contingency in Neolithic Societies*. Basil Blackwell, Oxford.
- HODDER ve PELS 2010: I. Hodder, P. Pels, "History houses: A new interpretation of architectural elaboration at Çatalhöyük" In: I. Hodder (Ed.), *Cambridge University Press: Religion in the Emergence of Civilization: Çatalhöyük as a Case Study*, Cambridge, 163-186.
- KORNIENKO 2009: T. V. Kornienko, "Notes on the Cult Buildings of Northern Mesopotamia in the Aceramic Neolithic Period", *JNES* 68/2, 81-102.
- KOZLOWSKI ve AURENCHE 2005: S. K. Kozłowski, O. Aurenche, *Territories, Boundaries and Cultures in the Neolithic Near East*, Arcaopress, Oxford.
- KÖMÜRCÜOĞLU 2016: Ş. Kömürcüoğlu, "Ölümsüzlüğe Öykünme Bağlamında Şölen Diyaloğunun Dionysos Ritüelleriyle Bağlantısı" *İnsan ve Toplum* 6/2, 71-85.
- KUIJT 2002: I. Kuijt, "Life in Neolithic Farming Communities : An Introduction" In: I. Kuijt (Ed.), *Kluwer Academic Publishers: Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity, and Differentiation*, New York, 3-13.
- KUIJT 2008: I. Kuijt, "Demography and Storage Systems During the Southern Levantine Neolithic Demographic Transition" In: J.P. Bocquet-Appel ve O. Bar-Yosef (Eds.), *Springer & Dordrecht: The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*, Cambridge, 287-313.
- KUIJT 2009: I. Kuijt, "What Do We Really Know about Food Storage, Surplus, and Feasting in Preagricultural Communities", *Current Anthropology* 50/5, 641-644.
- KUIJT ve FINLAYSON 2009: I. Kuijt, B. Finlayson, "Evidence for food storage and predomestication granaries 11,000 years ago in the Jordan Valley" In: O. Bar-Yosef (Ed.), *Proceedings of the National Academy of Science of the United States of America (PNAS)* 106/27, 10966-10970.
- KUIJT 2011: I. Kuijt, "Home is Where We Keep Our Food: The Origins of Agriculture and Late Pre-Pottery Neolithic Food Storage", *Paléorient* 37/1, 137-152.

- LÉVI-STRAUSS 2013: C. Lévi-Strauss, *Mit ve Anlam*. Çev. G.Y. Demir, İthaki Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- McGOVERN 2009: P. E. McGovern, *Uncorking the past: the quest for wine, beer, and other alcoholic beverages*. University of California Press. Berkeley (CA) ve London.
- MITHEN vd. 2015: S. Mithen, B. Finlayson, D. Maričević, S. Smith, E. Jenkins, M. Najjar, "Death and Architecture: The Pre-Pottery Neolithic A Burials at WF16, Wadi Faynan, Southern Jordan" In: C. Renfrew, M. J. Boyd ve I. Morley (Eds.), Cambridge University Press, *Death Rituals, Social Order and the Archaeology of Immortality in the Ancient World*. New York, 82-110.
- MUNRO ve GROSMAN 2010: D. Munro, L. Grosman, "Early evidence (ca. 12,000 B.P.) for feasting at a burial cave in Israel" In: H. T. Wright, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 107/35, 15362-15366.
- NOTROFF vd. 2016: J. Notroff, O. Dietrich, K. Schmidt, "Gathering of Dead? The Early Neolithic Sanctuaries of Göbekli Tepe, Southeastern Turkey" In: C. Renfrew, M. J. Boyd ve I. Morley (Eds.), Cambridge University Press, *Death Rituals, Social Order and the Archaeology of Immortality in the Ancient World*, New York, 65-81.
- ÖZDOĞAN 1996: M. Özdoğan, "Kulübeden Konuta: Mimarlıkta İlkler", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Mimarlık, HABITAT II*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 19-30.
- ÖZDOĞAN ve ÖZDOĞAN 1998: M. Özdoğan, A. Özdoğan, "Buildings of Cult and Cult of Buildings" In: G. Arsebük, M. Mellink, W. Schirmer (Eds.), Ege Yayınları: *Light on Top of the Black Hill: Studies Presented to Halet Çambel – Karatepe'deki Işık: Halet Çambel'e Sunulan Yazılar*, İstanbul, 581-601.
- ÖZKAYA ve SAN 2007: V. Özkaya, O. San, "Körtik Tepe: Bulgular Işığında Kültürel Doku Üzerine İlk Gözlemler" In: N. Başgelen (Ed.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı: Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul, 21-36.
- ÖZKAYA ve COŞKUN 2013: V. Özkaya, A. Coşkun, "Körtik Tepe Kazıları" In: Diyarbakır Müzesi Müdürlüğü (Ed.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, *İlisu Barajı ve HES Projesi Arkeolojik Kazıları 2004-2008 Çalışmaları*. Diyarbakır, 1-38.
- RENFREW 1998: C. Renfrew, "Mind and Matter: Cognitive Archaeology and External Symbolic Storage" In: C. Renfrew ve C. Scarre (Eds.) McDonald Institute for Archaeological Research: *Cognition and Material Culture: The Archaeology of Symbolic Storage*, Cambridge, 1-6.
- ROBBINS 1996: E. Robbins, "Tabular Sacrifice Records and the Cultic Calendar of Neo-Babylonian Uruk", *JCS* 48, 61-87.
- ROSENBERG ve REDDING 2002: M. Rosenberg, R. W. Redding, "Hallan Çemi and Early Village Organization in Eastern Anatolia" In: I. Kuijt (Ed.), Kluwer Academic Publishers: *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity, and Differentiation*, New York, 39-61.
- SCHMIDT 2005: K. Schmidt, "Ritual Centres" and the Neolithisation of Upper Mesopotamia" *Neo-Lithics* 2/05, 13-21.
- SMITH 1889: W. R. Smith, *Lectures on the Religion of the Semites*, D.Appleton & Co., New York.
- TESTART 1982: A. Testart, "The Significance of Food Storage among Hunter-Gatherers: Residence Patterns, Population Densities, and Social Inequalities", *Current Anthropology* 23/5, 523-537.
- TWISS 2008: K. C. Twiss, "Transformations in an early agricultural societies: Feasting in the southern Levantine Pre-Pottery Neolithic", *Journal of Anthropological Archaeology* 27, 418-442.
- TYLOR 1871: E. B. Tylor, *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology Philosophy, Religion, Language, Arts, and Custom*. Bretano's Books, New York.
- WATKINS 1990: T. Watkins, "The Origins of House and Home?", *WorldA* 21/3, 336-347.
- WATKINS vd. 1995: T. Watkins, D. Baird, A. Betts, *Qermez Dere, Tel Afar: Interim Report no. 3*. Edinburgh, University of Edinburgh, Department of Archaeology, Project Paper 14.
- WATKINS 2006: T. Watkins, "Architecture and the Symbolic Construction of New Worlds" In: E. B. Banning ve M. Chazan (Eds.), *Ex Oriente: Domesticating Space*. Berlin, 15-24.
- WATKINS 2010: T. Watkins, "New Light on Neolithic revolution in South-west Asia", *Antiquity* 84, 621-634.
- WATKINS 2013: T. Watkins, "From foragers to complex societies in Southwest Asia" In: C. Scarre (Ed.), Thames & Hudson: *The Human Past: World Prehistory and the Development of Human Societies*, London, 200-233.
- WATKINS 2015: T. Watkins, "Ritual performance and religion in early Neolithic societies" In: N. Laneri (Ed.), Oxbow Books: *Defining the Sacred: Approaches to the Archaeology of Religion in the Near East*, Oxford, Philadelphia, 153-160.
- VERHOEVEN 2002: M. Verhoeven, "Transformations of Society: The Changing Role of Ritual and Symbolism in the PPNB and the PN in the Levant, Syria, and South-East Anatolia", *Paléorient* 28/1, 5-14.
- VERHOEVEN 2011: M. Verhoeven, "The Birth of a Concept and the Origins of the Neolithic: A History of Prehistoric Farmers in the Near East", *Paléorient* 37/1, 75-87.

YESHURUN vd. 2013: R. Yeshurun, G. Bar-Oz, D. Kaufman, M. Weinstein-Evron, "Domestic Refuse Maintenance in the Natufian: Faunal Evidence from el-Wad Terrace, Mount Carmel" In: O. Bar-Yosef ve F. R. Walla (Eds.), *International Monographs in Prehistory: Natufian Foragers in the Levant: Terminal Pleistocene Social Changes in Western Asia*, Ann Arbor, Michigan, 118-138.

Makale Gönderim Tarihi: 30.01.2019

Makale Kabul Tarihi: 30.04.2019

SEVGİ DÖNMEZ

Orcid ID: 0000-0002-0597-6585

İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü Malatya

sevgi.donmez@inonu.edu.tr

Dönem	Yaklaşık Tarihleme	Kültürel Tanımlar (Bölgesel)
Üst Paleolitik	M.Ö. 45,000– 25,000	
Erken Epipaleolitik	M.Ö. 23,000 – 15,000	Kerbaran (Levant)
Orta Epipaleolitik	M.Ö. 15,000 – 13,000	Geometrik Kebaran (Levant)
Geç Epipaleolitik	M.Ö. 13,000 – 10,300	Natufyen (Levant)
Erken Akeramik Neolitik (PPNA)	M.Ö. 10,300 -9,500/9,200	PPNA (Levant)
Geç Akeramik Neolitik (PPNB)	M.Ö. 9,500/9,200 – 6,900	Erken, Orta ve Geç/Final PPNB (Levant)
İlk Çanak-Çömlekli Neolitik	M.Ö. 6,900 – 6,800	
Erken Çanak-Çömlekli Neolitik	M.Ö. 6,800 – 6,300	
Geç Çanak Çömlekli Neolitik	M.Ö. 6,300 – 5,800	Pre-Halaf 1-2 ve Geçiş Dönemi (Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye)

Fig. 1: Üst Paleolitik Dönem'den Neolitik Dönem sonuna kadar Güney-Batı Asya'nın yaklaşık kronolojisi